

MEGJEGYZÉSEK A XI–XIV. SZÁZADI MAGYAR HADERŐ PARASZTKATONÁIRÓL ÉS HADAKOZÁSUKRÓL

SÜTTŐ SZILÁRD

Régóta ismert, hogy a középkorban, főképp annak korai századaiban – s így a hűbériséget csak nyomokban ismerő középkori Magyarországon is – a hadakozás nem az előkelők kiváltsága, hanem jóformán mindenki kötelessége volt.¹ Ez a körülmény különös jelentőséggel bír azóta, hogy a várjobbágyok csekély létszámára fény derült.² Ők tekinthetők ugyanis a királyi vár- és birtokszervezet túlsúlya idején a magyar haderő – mennyiségi értelemben vett – gerincét képező megyei és várispánsági csapatok elitjének, ha pedig a várjobbágyok kevesen voltak, akkor e csapatok hadakozóinak többségét más társadalmi rétegekben kell keresnünk.

Az eme többség összetételére irányuló, magától értetődően adódó és alapvető kérdésre hipotetikusanál biztosabb választ aligha lehet adni. A feltételezések és elméletek összecsapásában nyilvánvalóan megkülönböztetett figyelem illeti meg a téma szempontjából releváns, nem túl nagyszámú forrást, melyek közt legalábbis az egyik legfontosabb Ottó freisingi püspök idevágó leírása. Az 1147-ben Magyarországon járt, a magyarsággal szemben ellenségesen elfogult, de éles szemű és elméjű krónikás Barbarossa Frigyesről írt gestájában a következőt olvashatni: „*Si quando vero exercitum rex ducere voluerit, cuncti sine contradictione quasi in unum corpus adunantur; coloni quidem, qui in vicis morantur, novem decimum, vel etiam septem octavum vel infra, si necesse fuerit, cum subpellectili ad bellum necessaria instruunt, caeteris pro cultura terrae domi relictis. Qui vero de militum ordine sunt, nulla occasione nisi gravissima domi remanere audebunt.*”³ Azaz: „Ha pedig a király hadat kíván vezetni, akkor ellentmondás nélkül mindannyian mintegy egyetlen testben egyesülnek; a parasztok, akik falvakban laknak, kilencen felszerelik a háborúhoz szükséges dolgokkal a tizediket, vagy akár heten a nyolcadikat – sőt még ez alatt is, ha szükséges –, a többiek pedig otthon maradnak a földet megművelni. Akik pedig a vitézek rendjéből valók, csak a legsúlyosabb okkal merészelnék otthon maradni.” Szempontunkból itt különösen a ’*coloni, qui in vicis morantur*’, tehát ’a falvakban lakó parasztok’ közelebbi meghatározása lenne fontos.

A forrás jelentősége és egyedülálló mivolta miatt e kérdésben számos, egymással sokszor nehezen vagy sehogysem összeegyeztethető vélemény született.⁴ Az újabb kutatók többsége Freisingi Ottó ezen parasztjait szegény közsabadok

¹ Az európai viszonyokról e tekintetben lásd pl. CONTAMINE 1990 [1984], 19–20, 36, 38, 49, 58, 83–90, 117, 155–157, 161–164, 239–242; SCHMIDTCHEN 1990, 52–54; BOROSY 1972, passim; BOROSY 1982a, 4–10, további irodalommal.

² ZSOLDOS 1999, 102–111, további irodalommal.

³ OTTO FRISINGENSIS 1912, 51.

⁴ Közülük a régebbiek összefoglalva: BOROSY 1971, 26, 35. jegyzet; BOROSY 1982a, 10, 23. jegyzet és 11–12.

nak⁵ vagy legalábbis elsősorban ilyeneknek⁶ tartja, illetve tartotta – többnyire a magyar társadalomtörténet-írás eredményeinek és feltételezéseinek megfelelően. Célszerűnek tűnik azonban ezeknek az olykor hadra fogott földművelőknek identifikálásához elsődlegesen az író szóhasználatából kiindulni; ez alapján pedig nehéz bennük szabad birtokosokat – mégha csak kisbirtokosokat is – látni. Ottó püspök gestájában ugyanis a *colonusok* eleve földművelésre rendelt elemként tűnnek fel,⁷ elnevezésük szinonimája a *rusticus*,⁸ összehasonlításban pedig nem valamiféle középréteget, hanem az alsót⁹ vagy éppen a legalsót¹⁰ jelenítik meg.

Másik probléma a gestabeli *colonusok* és a közsabadok azonosításával, hogy Freisingi Ottó az előbbieken kívül csak a náluk kétségkívül előkelőbb *miles*eket – illetve alább még a magyar haderő elitjeként leírt „vendégek” csapatát,¹¹ valamint azok tanítványait és leszármazóit – említi a háború esetén „mintegy egyetlen testben” egyesülő ország harcosaiként; azaz ebben az esetben fel kellene tennünk, hogy az egyébként igen jól informált szerző nem tulajdonított jelentőséget a közsabadok alatt álló társadalmi csoportok kiterjedt – napjainkra egyébként régóta bizonyított – hadakozásának, vagy esetleg nem is tudott róla.

Összességében tehát számunkra helytállóbbnak tűnik az a régebbi és újabb szakirodalomban is olvasható vélemény, amely szerint Freisingi Ottó e *colonusaiban* leginkább a várispánságok alapvetően termelő munkával foglaltos

⁵ ZSOLDOS 2003 [1991], 526; VESZPRÉMY 1995, 3–4; VESZPRÉMY 2008, 9.

⁶ BOLLA 1983, 60; KRISTÓ 1986, 200; KRISTÓ 2003, 263; KIS 2010, 121.

⁷ OTTO FRISINGENSIS 1912, 130.: „*Atque o utinam felix nimium prior aetas atque aurea Saturni redirent secula, ut colonus terrae sarculo ligoneque et rastro non cum naturae consorte, sed cum terra pugnaret...*” (Gombos Ferenc Albin fordításában: „És oh, vajha visszatérnének a korábbi túlboldog kor és Saturnus aranyszázadai, a mikor a földművelő ásóval, kapával s fejszével, nem természet szerinti társával, hanem a földdel küzködött...” Lásd: OTTO FRISINGENSIS/GOMBOS 1913, 181.)

⁸ Lásd a 10. jegyzetet.

⁹ OTTO FRISINGENSIS 1912, 12.: „...*sive more pastorum vel colonorum summissius vel principum dominorumque orbis altius narrando...*” (Gombos fordításában: „...akár a pásztorok és falusiak módjára keresetlenül, akár a fejedelmek és a föld urainak szokása szerint választékosan írták le...” Lásd: OTTO FRISINGENSIS/GOMBOS 1913, 71.)

¹⁰ OTTO FRISINGENSIS 1912, 154.: „*Denique vetus consuetudo pro lege apud Francos et Suevos inolevit, ut, si quis nobilis, ministerialis vel colonus coram suo iudice pro huiusmodi excessibus reus inventus fuerit, antequam mortis sententia puniatur, ad confusionis suae ignominiam nobilis canem, ministerialis sellam, [rusticus aratri rotam] de comitatu in proximum comitatum gestare cogatur.*” (Gombos fordításában: „A frankoknál és a sváboknál pedig törvény gyanánt az a régi szokás maradt fenn, hogy ha valamely nemes, ministerialist vagy parasztot bírāja ilyen vétségben bűnösnek talált, még mielőtt a halálbüntetést elszenvedné, cselekményének megbélyegzésére a nemes egy kutyát, a ministerialis egy nyergét, a parasztt meg egy ekekeréket kényszerül vinni a grófságból a legközelebbi grófságig.” Lásd: OTTO FRISINGENSIS/GOMBOS 1913, 202.)

¹¹ OTTO FRISINGENSIS 1912, 51.: „*At in ipsa regis acie hospites, quorum ibi magna copia est et qui apud eos principes dicuntur, latus principis ad muniendum ambiunt.*” (Gombos fordításában: „Magában a királyi seregben pedig az uralkodó oldalának megerősítésére a vendégek sorakoznak, a kik nagy számban vannak ott s a kiket náluk fejedelmeknek neveznek.” Lásd: OTTO FRISINGENSIS/GOMBOS 1913, 108–109.)

kodó, nem szabad állapotú elemeit, a várnépeket (*castrensiseket*) kell látni,¹² kiegészítve azonban egyrészt azzal, hogy a *colonusok* alatt nyilván nem csak a várispánságok, hanem az egyéb udvari birtokok szolgálói is értendők, másrészt azzal, hogy a német püspök differenciálatlan kifejezése nem csupán a királyi, hanem az – ettől mennyiség és így katonai jelentőség szempontjából is egyértelműen elmaradó – egyházi és világi birtok földművelőire is vonatkozni látszik, tekintet nélkül azok jogállására.¹³

A várnépek és az egyéb királyi szolgálónépek hadakozása tehát – még ha katonai csúcsteljesítményekben valószínűleg nem is bővelkedett – meghatározó volt az Árpád-korban. A várispánsági csapatok zömét nyilván a várnépek adták,¹⁴ és még a vármegyei csapatok esetében sem feltétlenül meggyőző az a Zsoldos Attilától rajzolt kép, miszerint „az egység legnagyobb létszámú komponensét a királynak katonáskodással tartozó közsabadok alkották”.¹⁵ Ebből az elképzelésből kiindulva Zsoldos szerint a tatárjárás korára a királyi várszervezet katonai potenciálját nem a XIII. század első harmadában kulmináló, a várnépeket érintő birtokeladományozások gyengítették meg, hanem a korábban a megyei csapattal vonult, birtokos közsabadoknak királyi szerviensként a vármegyei csapatból való szervezeti vagy tényleges kiválása.¹⁶

Csak hogy arra, hogy a közsabadok tették volna ki a megyei csapatok zömét, Zsoldos feljebb idézett művei egyértelműen bizonyító adatot nem tartalmaznak – Freisingi Ottó vitatott híradásáról véleményünket feljebb fejtettük ki. A *castrensiseket* viszont kifejezetten említi Rogerius *Carmen miserabiléjében*: elbeszélése szerint IV. Béla a tatárok ellen készülve országszerte kihirdette, hogy „mind a nemesek, mind azok, akiket királyi *servienseknek* neveznek, valamint a *castrensisek* és a fentebb említett várakhoz tartozók” készüljenek fel a hadra.¹⁷ Mivel Rogerius „a kornak a jogállásokat is tükröző, s így a modern történetírás

¹² PAULER 1888, 514–517; PAULER 1890, 3; GYÖRFFY 1963, 49; BOROSY 1971, 25; (hasonlóképp, de csak utalásszerűen:) BOROSY 1982b, 75; BOROSY 1983, 11–12. Itt kell megemlíteni Engel Pál idevágó munkáit is, amelyekben a szerző a várnépek mellett a közsabadokra is kiterjeszti a forrásunkban feltűnő *colonusok* fogalmát: szerencsétlen, magában véve félrevezető kifejezése szerint Freisingi Ottó szövegében a várnépek kötelezettsége mellett megjelenik „a szabadok egy másik osztályáé” is (ENGEL 2001a, 64.); ugyanígy ENGEL 2001b, 72.: „an obligation of another class of freemen”.

¹³ Az egyházi birtokokról ugyan elsősorban az egyházi (lovasnak vagy harcosnak nevezett) jobbágyokat küldhették a királyi hadba (vö. BOROSY 1987a, 618–639), de van kivétel is (lásd uo. 631; DF 200.710): 1285-ben pl. korábbi tizedszedői állapotból („*de condicione precessorie decimatorum nostrorum*”) emel egyeseket, részben különböző királyi és országos hadban („*in diversis domini regis et regni expeditionibus*”) szerzett érdemeikért a harcos jobbágyok közé („*in numerum iobagionum nostrorum exercituum*”) Péter veszprémi püspök.

¹⁴ Még nagyobb jelentőséget tulajdonított a várnépek hadakozásának Kristó Gyula: KRISTÓ 1981 [1976], 24; KRISTÓ 1988, 160–161.

¹⁵ ZSOLDOS 1999, 49.

¹⁶ ZSOLDOS 2003 [1991], passim, főleg 526, 528–529, 539.

¹⁷ SRH 1999 [1937–1938], II. 560: „*tam nobiles, quam qui servientes regis dicuntur, quam castrenses et pertinentes ad castra superius nominata*”. A kifejezés fontosságára a *castrensisek* hadakozásával kapcsolatban már Pauler Gyula rámutatott: PAULER 1888, 517, 1. jegyzet.

által társadalomtörténetileg is értékelhető, speciális kifejezéseit”, nyilvánvalóan nem a modern társadalomtörténet-írás frazeológiája szerint használta,¹⁸ ezért a „*castrenses et pertinentes ad castra*” kifejezésből, azaz a várjobbágyok (*iobagiones castris*) említetlenül hagyásából természetesen nem lehet arra következtetni, hogy a várjobbágyokat a király ne kívánta volna mobilizálni.¹⁹ Nem látjuk azonban bizonyítottan Zsoldos azon véleményét, miszerint a vizsgált kifejezés „két eleme (*castrenses*, illetve *pertinentes ad castra*) egymást tautologikusan magyarázza, de nem kiegészíti”.²⁰ Valami oka csak lehetett, hogy a – Zsoldos megállapítása szerint – „tájékozott és jó elemzőkészséggel megáldott Rogerius”,²¹ aki például jól ismeri azokat, „*qui servientes regis dicuntur*”, a várszervezetből hadba szólítottakról írva nem csak egyszerűen „a várakhoz tartozókat” említi, hanem kiemeli közülük a *castrenses*-eket.

Első látásra talán további problémát jelent a várnépek és udvari szolgálónépek tömeges hadakozásával kapcsolatban az a tény, miszerint „a várnépek a XIII. század első felében, ebben történetírásunk egyöntetű álláspontra helyezkedik, nem elsősorban katonáskodással, hanem termeléssel vagy egyéb szolgáltatásokkal tartoztak a várnak”.²² Úgy tűnik azonban, hogy ez utóbbiakat, tehát az elsősorban nem katonáskodással, „hanem termeléssel vagy egyéb szolgáltatásokkal” tartozókat szükség esetén – és annak mértéke szerint, esetről esetre változó arányban – szintén hadba szólították, és erre nem csupán Freisingi Ottó fentebb tárgyalt kitétele utal.

Zsoldos maga is feltételezi egy konkrét eset kapcsán, hogy amikor kellett, az „eredendően nem hadakozással szolgáló várnépek” is fegyvert ragadtak,²³ és figyelembe veendő analógiát nyújt a királyi szolgálónépek esetenkénti hadakozása is. A XIII. század második felében ugyanis az udvari szervezet népei rendszeresen részt vettek a királyi hadjáratokban. Ez persze természetes az eredendően is hadi szolgálatot teljesítőknél (pl. fegyvernökök), érthető a feladataikat legalábbis részben fegyverrel ellátóknál (pl. erdőővők, vadászok), továbbá valamely, a hadakozást bármiképp támogató mesterség művelőinél (pl. lovászok), illetve minden szolgálónép tisztjeinél, azaz jobbágyainál. Számos adat bizonyítja azonban, hogy adott esetben, nyilván szükséghelyzetben, a legkülönbözőbb szolgálattal tartozó – ha úgy tetszik: a legkülönbözőbb foglalkozású – népek is állítottak harcosokat.²⁴

A parasztkatonaság összetételének kérdésével érdekességben, fontosságban és rejtélyességben vetekszik az a másik, amely hadakozásuk mikéntjére irányul. Ez utóbbi szempontból a hadra kelők jogállása másodlagos fontosságú; nagyobb jelen

¹⁸ ZSOLDOS 2003 [1991], 533.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ ZSOLDOS 2001, 402.

²² ZSOLDOS 2003 [1991], 529.

²³ ZSOLDOS 2003 [1991], 533.

²⁴ E szolgálónépek hadakozásáról, példákkal lásd: Kis 2010, 118–121, különösképp: 118; vö. még: BOROSY 1982a, 14–15; továbbá BOROSY 2010 [1985], 64–67, 69–71, 79.

tőséggel bír annak megállapítása, mennyiben tekinthetők professzionális harcosoknak.

A várnépbeliek valaminő katonáskodása általánosan elfogadott tény, sőt Zsoldos Attila szerint „a hadakozással szolgáló várnépbeliek” a „hivatásszerűen katonáskodó harcosok” közé tartoztak.²⁵ Ez a megfogalmazás azonban nem tűnik helytállóknak. A borsodi vár öt falvának 1219-ben említett,²⁶ hadakozással szolgáló *castrensisei* például a háborúba vonulással nyilván csak a várral szembeni kötelezettségeiket rótták le, de önmaguk és övéik eltartásának gondja még bizonyára rájuk nehezedett. Ellenkező esetben ugyanis Borsodban a XIII. század elején – meglehetősen anakronisztikus módon – állandóan fegyverben tartott zsoldossereggel kellene számolnunk, amelyet természetesen aligha lett volna érdemes falvakba széttelepíteni, és amelynek tagjait bizonyára megkülönböztették volna a közönséges termelőmunkát végző *castrensiseiktől*. Ha viszont e hadakozással szolgáló várnépi elemeknek maguknak kellett gondoskodni önmaguk és övéik megélhetéséről, azt természetesen nem alapozhatták a háborúra, amely olykor ugyan lehetett jövedelmező – de elsősorban akkor sem az ő számukra: kérdéses, hogy a várnép az esetleges zsákmányból mennyit látott, pontosabban mennyit tarthatott meg. A hadakozás tehát a várnép esetében a mindennapi kemény – jellemzően mezőgazdasági – munkát nem helyettesíthette, és az ebből élő embert, mégha időről időre hadba is hívták, aligha lehet hivatásszerűen katonáskodó, azaz fegyveréből megélő harcosnak tekinteni.

Ha tehát ezeket a hadakozással szolgáló várnépbelieket sem tekinthetjük a szóvalódi értelmében hivatásszerűen katonáskodó harcosoknak, akkor az eleve más szolgálatra rendelt, és csak a kényszerítő szükség esetén és annak mértéke szerint, az előbbieknél nyilván ritkábban és kisebb arányban mozgósított vár-, illetve szolgáltatónépi elemeket még kevésbé minősíthetjük azoknak. Miképp hadakozhattak tehát ezek az olykor – némelyek esetében gyakrabban, másokéban ritkábban – parasztból katonává váló férfiak?

Erre a kérdésre a választ ha megadni nem is tudjuk, de – kizárásos úton – talán megközelíthetjük. Lovagi harcmódról esetükben nyilván nem beszélhetünk, már csak vagyoni okokból sem: az ehhez szükséges, költséges és ritka nehézfegyverzet²⁷ beszerzésére legfeljebb matematikai esélyük volt – és akkor még nem is szólunk a lovagi hadviselést szintén ellehetetlenítő gyakorlás- és mentalitásbeli hiányosságokról.

²⁵ ZSOLDOS 1999, 49.: „Bár a megyei csapat nem azonosítható a királyi várszervezet harcosainak katonai egységével, az mégis kétségtelen, hogy az egyes csapatok gerincét az egy-egy vármegyében működő várispánságok által kiállított katonák: a várjobbágyok, a kiemelt jobbágyok és a hadakozással szolgáló várnépbeliek alkották. Ennek a szerepnek a betöltésére mindenképp az a tette alkalmassá őket, hogy a megyei csapat tagjai közül egyedül ők voltak hivatásszerűen katonáskodó harcosok.”

²⁶ VR 1903, 223. szám, 236–237. A szakirodalom sokat foglalkozott velük, lásd pl. MOLNÁR 1959, 240; BOROSY 1983, 15–16; ZSOLDOS 1999, 27.

²⁷ Lásd pl. VESZPRÉMY 1995, passim, főleg 5, 9–10; ZSOLDOS 1997, 16; BOROSY 2001, 446–447.

Nagyobb figyelmet érdemel Molnár József véleménye, aki – kiindulva abból, hogy a várnépbeliek a lovagi fegyverzet beszerzésére nem voltak képesek – a nomád lovas íjászok taktikájával azonosítja a szegényebb várjobbágyokét és a *castrensisekét*.²⁸ Ennek az elképzelésnek frappáns kritikáját fogalmazta meg Borosy András:²⁹ az a körülmény, hogy a megyei csapatok harcosai lovagi fegyverzettel nem, íjjal és nyíllal viszont bizonyára rendelkeztek, még „semmiképpen nem lehetett elég ahhoz, hogy feudális társadalomban élő embereket képessé tegyen egy olyan harcmodor elsajátítására, melyhez egy egész élet gyakorlata szükséges, s amely nem képzelhető el a nomád pásztorkodó életmód és társadalmi rend nélkül”.

Borosy így negatív úton jut el arra a megállapításra, hogy „a megyei csapatok harcosai... valamilyen átmeneti harcmodorban harcoltak, amely nem volt lovagi, de nem volt lovas nomád sem”.³⁰ Ennek a tömeges átmeneti lovasságnak feltételezése aztán – a vár- és szolgáltatónépeken messze túlmutatva – csaknem egyöntetűen elfogadottá vált a magyar hadtörténetírásban.³¹ Szinte általánosnak mondható vélemény a Mátyás király előtti magyar haderőről, amit Rázsó Gyula egy nyári szabadegetemen kissé leegyszerűsítve és sarkosan megfogalmazott: „Milyen a magyar hadsereg? Jó közepesnek mondható. Átmeneti típusú, egyik kategóriába sem illeszkedik pontosan, alkalmas arra, hogy mind nyugati, mind keleti típusú fegyveres erők ellen felvegye a harcot, de egyik ellen sem tud döntő sikert elérni. Nincs gyalogsága, nehézlovasságának száma csekély, és a könnyűlovasság hagyományai is hamar elenyésztek. A kunok, majd később a huszárok fogják ezt föltámasztani. Nagy tömegű, közepes minőségű fegyveres erőből áll.”³²

Témánk szempontjából különösképp a – leegyszerűsített, de azért szofisztikáltabb szövegezésben máshol is felbukkanó³³ – „nincs gyalogsága” kitétel az érdekes. Mivel a közfelfogásban a magyar hadi dicsőség szivárványhídját jórészt – többé vagy kevésbé szilárd fundamentumon álló – lovassági pillérek támasztják alá, kezdve a kalandozások első szakaszának elsöprő sikereitől a végvári vitézek portyáin és a későbbi huszárbravúrokon át egészen a szittyá fergetegként,

²⁸ MOLNÁR 1959, 234–235.

²⁹ BOROSY 2010 [1962], 39, 110. jegyzet. Az érvelés szóhasználatával teljesen nem tudunk egyetérteni, lényegével viszont igen.

³⁰ Uo.

³¹ VESZPRÉMY 2008, 15–16.

³² RÁZSÓ 1989, 21. Ebben a tablóban láthatta a harcoló várnépeket Engel Pál is, akit azonban – differenciálatlan és olykor megtévesztő megfogalmazásai szerint – ezek harcmodorának kérdése túlságosan nem érdekelt: „A mongol invázió másik katonai tapasztalata volt, hogy szükség van a hadsereg modernizálására. Ennek zöme persze továbbra is a várjobbágyok és várnépek lovasságából állt, akiknek csak a hagyományos bőrpáncélra telt...” (ENGEL 2001a, 91.) A könyv angol változata szerint a tatárjárás után a várjobbágyok magukban alkották volna a királyi sereg zömét, méghozzá egyértelműen könnyűlovasságként: „Another military implication of the invasion was that there was a pressing need to modernise the army. The bulk of the king’s army continued to consist of the castle warriors serving as light cavalry.” (ENGEL 2001b, 104; tudnivaló, hogy Engelnél a ’castle warriors’ a várjobbágyok, míg a ’castle folk’ a várnép: uo. 70.)

³³ RÁZSÓ 1985, 66; BOROSY 1994.

rohanó seregként felfogott XX. századi magyar katonaságig, így az összkép harmóniáját a legkevésbé sem sérti a középkori magyar gyalogság jelentőségének, vagy akár létének tagadása. Mégis némely meggondolások alapján van okunk feltételezni a XI–XIV. századi parasztság – ha nem is kizárólagos, de legalábbis nagyrészt – gyalogos hadakozását.

Egyfelől ki lehet indulni abból a közismert tényből, hogy a középkorban igen ritka volt a nyílt csata; a háborús cselekmények leginkább megerősített helyek – várak, tornyok, városok, védelemre alkalmassá tett egyházi létesítmények – körül folytak, illetve a megtámadott fél birtokainak pusztításában merültek ki.³⁴ Ez utóbbi nem csak a hadviselők őseredeti agresszivitásának, hanem – az ellenfél erőforrásainak szisztematikus megsemmisítése révén – a stratégia kívánalmainak is megfelelt.³⁵ Hozzá kell tenni, hogy ezt a brutális, korántsem a középkorra korlátozódó hadviselési módot az ostromtüzérség hatékonyságának XV. századi megnövekedése előtt,³⁶ az erősségek megvívásának viszonylag szerény esélyei³⁷ még szükség-szerűbbnek tűntethették fel a támadó szemében. Ha az ellenséges objektum bevétele bármi okból reménytelennek látszott, nem maradt más, mint „a mindennapos háború, mindenféle kártétel, kisebb stílusú, alkalmankénti csetepaték, míg esetleg, ha a vállalkozást elég sokáig fenn lehetett tartani, az ellenfél hajlandónak mutatkozott engedni, vagy pedig – ami mindkét fél számára fölöttébb kockázatos, ennek következtében nemkívánatos, és elég ritka is volt – a döntést a nyílt csatamezőn kereste”.³⁸ Kortárs magyar leírásai is vannak az efféle hadviselésnek; így pl. I. Károly 1307. szeptember 3-i oklevele szerint Borsa nembéli Tamás fia, János³⁹ mester másokkal együtt „a cseh király és fia által ellenünk és országunk ellen elkövetett jogtalanság visszaverésére... Csehországba ment, a bosszúálló megtorlás művének elvégzéseképp ezt a Csehországot rombolva, pusztítva, kifosztva és tüzzel égetve”.⁴⁰

Ebben a hadakozásban bőven jut hely a gyalogos parasztkatonáknak. Falakat támadni és védeni nyeregből amúgy sem lehet; romboláshoz, pusztításhoz, fosztogatáshoz és gyújtogatáshoz pedig legalábbis nélkülözhetőnek látszik a csataló.

³⁴ Lásd pl. SCHMIDTCHEN 1990, 59, 285; AYTON–PRICE 1998 [1995], 7; SCHAUFELBERGER 1986, 14.

³⁵ Lásd pl. SPROEMBERG 1959, 40–41; VERBRUGGEN 1998 [1997], 306–309.

³⁶ E tüzérségi eszközök elterjedésében az első jelentős ugrás 1370–1380 körül következett be, a második a XV. század elején (CONTAMINE 1990 [1984], 200.), és majd a század folyamán válnak csak valóban jelentős fegyverekké. (SCHMIDTCHEN 1990, 205; AYTON–PRICE 1998 [1995], 6–7.)

³⁷ SCHMIDTCHEN 1990, 59.

³⁸ SCHAUFELBERGER 1986, 14; (az 1375-ös ún. *Guglerkrieg* kapcsán:) „...der alltägliche Krieg, Schädigungen aller Art, gelegentliche Rencontres kleineren Stils, bis vielleicht, wenn das Unternehmen nur lange genug durchgehalten werden konnte, der Gegner sich zum Einlenken bequeme oder aber – was für beide Seiten voller Risiko, deshalb keineswegs erstrebenswert und auch eher selten war – die Entscheidung in der offenen Feldschlacht suchte.”

³⁹ Személyéhez: ENGEL 1996, II. 40.

⁴⁰ „...ad repellendam iniuriam per regem Boemie et suum filium nobis et regno nostro illatam... se in Boemiam transtulisset ipsum regnum Boemie in reddenda talione ultionis destruendo, devastando, spoliando et igni comburendo” (DL 1710); pontatlanul hivatkozik az oklevélre Borosy András. BOROSY 2010 [2004], 100.

A megerősített helyek körüli harc kapcsán megállapítható, hogy még az alapvetően kétségkívül lovon harcoló várjobbágyágtól sem volt teljesen idegen a gyalogos szolgálat. E tekintetben különösen figyelemreméltó, amit egyes várjobbágyok – nem csupán *ad hoc*, hanem állandó jellegű! – várvédelmi feladatáról ír Zsoldos Attila:⁴¹ egy, a tatárjárás utáni időből származó konkrét adatból kiindulva, de a jelenség korábbi meglétét is feltételezve valószínűsíti, hogy „IV. Béla uralmának második felében” a várjobbágyok legalábbis egy részében „kifejezetten várvédő katonákat kell látnunk”.⁴²

Kérdéses még, hogy a hadakozó parasztok a nem túl nagyszámú nyílt csatában vehettek-e részt gyalogosan? Nézetünk szerint feltétlenül. Még a XIV. századi – túlzó, de jellemző kifejezéssel – „gyalogsági forradalom”⁴³ néven is emlegetett döntő hadügyi átalakulás előtti időből, a nehézlovasság uralta nyugat-európai hadszínterekről sem lenne könnyű valamiféle gyalogságmentes csatát találni;⁴⁴ sőt, a gyalogosok (*pedites*) a lovagságtól dominált seregekben gyakran többségben is lehettek.⁴⁵ Nincs okunk kételkedni benne, hogy a magyar haderő is vonultatott fel gyalogosokat, illetve szükség esetén csatába is küldte őket. Talán nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy a letelepedett földművelő életmód megszilárdulásával, a korábban esetleg ápolt nomád lovas íjász hagyományok fokozatos kihalásával nemzedékről nemzedékre nőtt a gyalog harcolók aránya a hadakozó parasztságon belül.

Ez még valószínűbbnek tűnik, ha elgondolkozunk azon, hogy a nyílt csatákban lovon harcoló parasztok milyen teljesítményt nyújthattak, illetve milyen volt tőlük elvárható. Érdeemes talán kiindulni abból, hogy – mint erre feljebb utaltunk – e csatába küldött parasztok nem voltak a szó igazi értelmében „hivatásszerűen katonáskodó harcosok”: a harc feladatuk volt, de nem mesterségük. Márpedig a lovassági harc a gyalogságinál jóval nagyobb mesterségbeli tudást követel meg. Igaz ez még a nehézfegyveres lovagi harcosokra is, éspedig elsősorban nem is az individuális, hanem a kötelékben vívott harc szempontjából. Közülük néhánynak olykor sikerülhetett egyéni képességei, fegyverzete és nem utolsósorban gyakorlottsága révén valamely fegyveres összeütközés kimenetelét egyedül eldönteni, de a nehézlovasság sikerei alapvetően a tömeges csapatmozdulatoknak, főleg a zárt formációban végrehajtott, lökésszerű rohamoknak voltak köszönhetőek – ezek pedig nem maguktól adódtak: begyakorlásukra különösen jó lehetőséget kínáltak a lovagi tornák.⁴⁶

Nyilvánvaló persze, hogy a magyar sereg lovas parasztkatonái nem nyugati lovagokként harcoltak; csatázhattak-e azonban a keleti nomád lovas íjászok módján?

⁴¹ ZSOLDOS 1999, 51–53; ZSOLDOS 2003 [1991], 534–535.

⁴² ZSOLDOS 1999, 52; ZSOLDOS 2003 [1991], 534.

⁴³ Az „*infantry revolution*” kifejezés Clifford Rogerstől, idézve: AYTON–PRICE 1998 [1995], 19, 33. jegyzet.

⁴⁴ BEELER 1972 [1971], 58, 248.

⁴⁵ CONTAMINE 1990 [1984], 49.

⁴⁶ VERBRUGGEN 1998 [1997], 30–36; SCHMIDTCHEN 1990, 222–224; SPROEMBERG 1959, 37.

Feljebb már idéztük Borosy András régebbi, tagadó válaszát,⁴⁷ de egy későbbi vitacikke nyomán érdemes figyelembe venni egy idevágó analógiát is: a magyarországi kunok letelepedésük során fokozatosan veszítik el speciális harcosrétegüket, míg végül harci szolgálatuk megváltásaként már az ún. tegzespénzt (*proventus pharetralis*) fizetik.⁴⁸ Életforma és harcmód, illetve harci hatékonyság a középkorban a legszorosabban összefügg: „Lovagolni és nyilazni természetesen – bizonyos szinten – bármilyen nép, bármilyen hadakozó réteg megtanulhat, de a nomád íjászlóvasság különleges szintet képvisel, különlegesen hatékony és nehezen képzelhető el a pásztorkodó életforma nélkül. A földművelő embernek nincs annyi szabadideje, mint a pásztorkodónak, ezért nem képes magát olyan kiváló lovassá, és különösen íjásszá kiképezni, mint az utóbbi.”⁴⁹

Ugy tűnik tehát, hogy jól szervezett, ráadásul az egyéni készségek elsajátításán túl csapatkötelékben végrehajtott gyakorlatokra lett volna szükségük a letelepedett földművelőknek ahhoz, hogy a nomádok harcértékét megközelítsék. Különösen fontos a csapatgyakorlatokra felhívni a figyelmet, mert a nomád hadművészet fokozottan előfeltételezi a fegyelmezett csapatmozdulatokat, míg a lovagság esetében néhány harcos egyéni teljesítményének együttes hatása – adott esetben – csatadöntő lehetett. Van-e azonban nyoma efféle kiképzésnek az Árpád- vagy Anjou-korból?

Tudtunkkal nincs. Borosy András ugyan biztosra vette, hogy „a csapatok harc-készségét szemléken ellenőrizték”, és feltételezhetőnek tartotta, hogy „a vármegyei szemléket közös gyakorlatozás is követte”,⁵⁰ mindez azonban bizonyítatlan és – főleg az utóbbi elképzelés – valószínűtlen is. Egyetlen megyei szemléről tudunk, 1214-ből,⁵¹ de egyáltalán nem biztos, hogy az ilyesmi békeidőben is szokásos volt-e, vagy az 1214-es eset egy konkrét – Halicsba vezetett – hadjáratba indulást előzött-e meg.⁵² Kiképzésről vagy gyakorlatoztatásról azonban – tudomásunk szerint – nincs szó sem itt, sem másutt.

Ellenpróbaként felmerülhet persze a kérdés, hogy a gyalogos parasztkatonaság nélkülözhet-e a hadi okítást; az újkorban ugyanis a gyalogság kiképzése magától értetődő volt, és – e sorok írójával együtt – még ma is sokan vannak, akik valami ilyesminek nevezett dolgot végigcsináltak. Azt viszont gyakorlatilag biztosra vehetjük, hogy az Árpád- és Anjou-kori harcba küldött parasztkatonák semmiféle szervezett kiképzést nem kaptak. Érdemes az egész középkor – minden bizonnyal – legjobb gyalogságából, a svájciából kiindulni. Történelemformáló hadi sikereik, illetve többezres harci alakzatuk, a *Gewalthaufen* vagy *Schlachthaufen* mai ésszel alig érthető biztos mozgása és szinte megbonthatatlan egysége érthetően indította a

⁴⁷ Lásd a 29. jegyzetet.

⁴⁸ BOROSY 2001, 446, a jegyzetekben további irodalommal.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ BOROSY 1985, 34. Ugyanígy, csak még határozottabban: MOLNÁR 1959, 234–235.

⁵¹ VR 1903, 78. szám, 181.

⁵² A nagyon is megalapozott kételyt Zsoldos Attila fogalmazta meg: ZSOLDOS 1999, 50.

régebbi és újabb⁵³ hadtörténészeket szinte egységesen a svájciak rendszeres gyakorlatozásának feltételezésére; kivételt talán csak a szkeptikus Hans Delbrück⁵⁴ jelentett.⁵⁵ A kérdést aztán méltán híres munkájában mintaszerűnek nevezhető forrás- és reálkritikai vizsgálatok alapján Walter Schaufelberger tisztázta:⁵⁶ sem az egyén, sem a kötelék szervezett kiképzésének nincs bizonyítéka, és ezekre bizonyára nem is volt szükség. Megszívlelendő és véleményünk szerint adaptálandó a svájci történész lapidáris megfogalmazása korai elei hadakozásának e vetületéről: „Mars maga tanította őket a mesterségre. Nem megtanulták, hanem megélték a háborút.”⁵⁷ – Ha viszont e XIV–XV. századi, páratlan eredményeket felmutató gyalogság békebeli kiképzés és gyakorlatok nélkül működött, akkor alighanem elhibázott dolog lenne ilyeneket feltételezni a jóval archaikusabb viszonyok között néha csatába küldött, önmagukra hagyatkozva egyetlen – legalábbis ismert – nyílt ütközetet meg nem nyert gyalogos parasztok esetében.

Nem csak ez utóbbiak, hanem általában a késő középkor előtti európai gyalogság képe is meglehetősen homályos azonban a kor írott emlékeinek tükrében. Köztudott, hogy a hadi eseményeket elbeszélő források nyugaton is túlnyomórészt – vagy éppen kizárólag – a lovassággal foglalkoznak,⁵⁸ a nyugatiaknál jóval gyérebben csordogáló magyar kútfőkből pedig jóformán egyáltalán nem lehet megismerni a gyalogságot.⁵⁹ A szó szűkebb értelmében vett elbeszélő forrásaink hézagosságáért bizonyos fokú kárpótlást jelentő *narratiók* szerteágazó problémáira e helyütt nem térnénk ki; itt elég arra a régóta ismert és Mályusz Elemértől bőségesen illusztrált körülményre rámutatni, hogy az adománylevelek ezen elbeszéléseinek részletessége többé-kevésbé arányban áll a megadományozott társadalmi súlyával,⁶⁰ tehát az arisztokráciáról, azaz – hadtörténetileg nézve – a lovasság legjaváról lehet belőlük a legtöbbet megtudni.

A fenti meglátásokat igazolták a későbbi hadtörténeti vizsgálatok is. A *narratiókat* átható lovagi szemlélet ütközik ki például azon momentumban, hogy ezekben a leírásokban – Veszprémy László megállapítása szerint – a hadi érdemek felsorolásakor a számszeríjat mindig a sértett, sohasem a kezelő szempontjából

⁵³ Lásd: SCHMIDTCHEN 1990, 232. – de minden hivatkozás és az ellenkező vélemények cáfolata nélkül!

⁵⁴ Bár az utókor Delbrücknek éppen az újkori hadtudomány eredményeiből való kiindulását, s így a forrásokkal szembeni túlzott kritikáját szokta szemére vetni (lásd: SPROEMBERG 1959, 33; VERBRUGGEN 1997/1998, 2–3, passim), ő ebben az esetben éppen fordítva érvelt: „Valamiféle közös gyakorlatokról nem hallunk semmit, és ezek bizonyára nem is léteztek.” („*Von irgendwelchen gemeinschaftlichen Übungen hören wir nichts, und sie haben auch sicherlich nicht stattgefunden.*” DELBRÜCK 2003 [1907–1921], III. 684; más kiadásból idézve: SCHAUFELBERGER 1987 [1952], 44.)

⁵⁵ A kérdés rövid historiográfiája: SCHAUFELBERGER 1987 [1952], 43–44.

⁵⁶ SCHAUFELBERGER 1987 [1952], 44–55.

⁵⁷ „*Mars selbst brachte ihnen das Handwerk bei. Statt ihn zu erlernen, erlebten sie den Krieg.*” (Uo. 49.)

⁵⁸ ERBEN 1929, 81.

⁵⁹ A forrás nyújtotta információ ráadásul félrevezető is lehet. Lásd: BOROSY 1987b.

⁶⁰ MÁLYUSZ 1973, 31–37.

említik.⁶¹ Jellemző egyoldalúságra utal ezzel kapcsolatban a szerző:⁶² IV. Béla adományleveléből értesülhetünk arról, hogy az aragóniai eredetű Simon ispán a tatárokkal szemben megvédte az esztergomi várat, de hogy ő ezt nem egyedül vitte végbe, hanem együtt „sok számszerijással, akik emberül védekeztek”,⁶³ arról csak a feljebb említett,⁶⁴ olasz származású s így a *narratiók*ban érvényre jutó – ha szabad így mondanunk – csömlátástól mentes Rogerius tudósít.

Még többet árulnak el hazai forrásaink kiegyensúlyozatlanságáról Borosy András – ha nem is teljes körű, de mindenképp reprezentatív – *narratiós* adatgyűjtései.⁶⁵ Futó áttekintésükből is azonnal kiviláglik, hogy teljesen helytálló az a Kristó Gyula által megfigyelt tendencia, miszerint a *narratiók* révén megörökített ni kívántak köre egyre szűkült, egyre exkluzívabbá vált⁶⁶ – ami esetünkben annyit jelent, hogy a feltételezhetően gyalog küzdő harcosok cselekedeteinek említését egyre kisebb eséllyel kereshetjük a XIII–XIV. század éveiben előre haladva.⁶⁷ Ez utóbbi tettek részletei – tehát például az a körülmény, hogy a vitézkedő harcos gyalog vonult csatába – annál is inkább a feledés homályába merültek, mert már a XIII. század folyamán is az igazán részletes érdemleírások az előkelőknek jutottak osztályrészül.⁶⁸ Nem meglepő tehát, hogy – legalábbis Borosynál – a mezei csatában gyalog szerzett érdemeikről is azon lovasok esetében lehet olvasni, akik lovukat a harcban elvesztették, vagy éppen a királynak átadták.⁶⁹ Az eme utóbbi gesztushoz kellő halálmegvető bátorságról – s így közvetve a gyalogosok olykor minimális túlélési esélyeiről is! – fogalmat lehet alkotni például I. Károly 1335. június 22-i, Csőr nembéli Gönyüi Péter fia, Tamás csókakői és gesztesi várnagy⁷⁰ részére kiadott privilégiuma alapján: ennek szövege szerint Tamás mester a szerencsétlen 1330-as havasalföldi hadjárat kritikus pillanataiban vitézségét azzal is kimutatta, hogy valahányszor a király lovát botladozni és fáradni látta, saját lovát kívánta Károly alá adni „nem félvén a biztos halál veszélyét vállalva értünk gyalog hátramaradni”.⁷¹

Mindazonáltal a XI–XIV. századi magyar gyalogság létét és jelentőségét a nagyon előnytelen forrásanyag dacára nem csak spekulatív úton lehet megközelíté

⁶¹ VESZPRÉMY 1993, 16.

⁶² Uo.

⁶³ SRH 1999 [1937–1938], II. 585: „cum multis balistariis, qui se viriliter deffendebant”.

⁶⁴ Lásd a 21. jegyzetet.

⁶⁵ BOROSY 2010 [1985]; BOROSY 2010 [2004]. Csak sajnálni lehet, hogy ezek a hatalmas anyagmennyiség átnézésén alapuló munkák – kisebb mértékben a korábbi, meglehetősen az utóbbi – még a szerző gyűjteményes kötetében is rendezetlenül maradtak az utókorra.

⁶⁶ KRISTÓ 1992, 21–22.

⁶⁷ A korábbi években alacsonyabb társadalmi állású hősök is viszonylag sűrűn fordulnak elő a *narratiók*ban (vö. BOROSY 2010 [1985], 64–73, 76, 79.), míg később csak elvétve.

⁶⁸ Vö. BOROSY 2010 [1985], 80–92.

⁶⁹ BOROSY 2010 [1985], 82–83, 88–89.

⁷⁰ Személyéhez: ENGEL 1996, II. 87.

⁷¹ „...inindubitate (így!) mortis periculo pro nobis pedes remanere non formidans”. DL 2673; kiadás alapján hivatkozik az oklevélre Borosy András (BOROSY 2010 [2004], 121, ahol azonban a 206. helyett a 204. jegyzet szövege veendő figyelembe).

ni. Az Anjou-kor vonatkozásában e téren nagy lépést jelentett, hogy Engel Pál 1362-es mozgósítási parancsok alapján, egy konkrét esetből kiindulva, vázolta az ispáni és várnagyi bandériumok összetételét.⁷² Következtetése szerint ezekben a csapatokban – amelyeknek csak létszáma, de nem ütőképessége volt jelentős, és amelyeknek így a királyi haderő elitjéhez semmi közük nem volt – az élőerő zömét az illető honorbirtokosok fennhatósága alatt álló királyi uradalmak paraszti és mezővárosi népessége, illetve az érintett honorhoz tartozó megyék nemessége tette ki. Mind a hadakozó parasztság, mind ennek harcmódja szempontjából lényeges megállapításra jutott Engel: „A gyalogszerrel hadakozók száma még jelentősebb is lehetett a lovasokénál, hiszen a parancs »gyalogosokról és lovasokról« beszél, nem pedig fordítva. Minden jel arra mutat tehát, hogy nem csupán az uradalmak kiszámú, hadakozásra specializált lakójának kellett hadra kelnie, hanem a mezőgazdaságból élő falusi népesség bizonyos, nyilván nem jelentéktelen hányadának is.”⁷³

Ezek a Nagy Lajos korára vonatkozó eredmények a XIV. század egészére érvényesnek tűnnek. Borosy András korábban még egy 1389-es, tehát a telekkatonaságról hozott 1397-es törvényt jóval megelőző időből származó adat alapján, amely szerint egy bizonyos jobbágy királyi hadjáratban volt, azt a következtetést vonta le, hogy „a jobbágyok alkalmilag korábban is teljesítettek katonai szolgálatot”.⁷⁴ A fentiek fényében világos, hogy a parasztság 1397 előtti hadakozása távolról sem nevezhető alkalminak; a rendszeresen hadakozó gyalogság történetébe pedig zökkenőmentesen illeszkedik, hogy Illés fia, István, a szepesi szászok ispánja a Szepességéből „sok embert, mind gyalogosokat, mind fegyveres lovasokat” vezetett az 1312-es rozgonyi csatába I. Károly segítségére.⁷⁵

A korábbi időkre vonatkozóan sem lehet maradéktalanul egyetérteni azzal, hogy az 1224-es goricaai adománylevél katonaállítási kötelezettségében álló „tizenöt páncélost és száz hazai gyalogost”⁷⁶ kifejezés lenne „a gyalogosokra vonatkozó első kétségtelen adat”.⁷⁷ Néhány évvel korábbról is vannak már utalások a gyalogságra, melyek ugyan közvetettek, de részben éppen a megfogalmazásukban rejlő absztrakció, részben pedig az, hogy nem az ország egészétől többé-kevésbé eltérő Szlavóniára, hanem tisztán magyar nyelvterületre vonatkoznak, általánosabb érvényt ad a belőlük levonható következtetésnek.

⁷² ENGEL 2001c, főleg 75, 77, 81.

⁷³ ENGEL 2001c, 75. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az itt elemzett „*tam peditibus, quam equitibus*” („mind gyalogosokkal, mind lovasokkal”) sorrend egy másik parancslevélben megfordul: „*cum equitibus et peditibus*” („lovasokkal és gyalogosokkal”: uo. 14. jegyzet) – de ennek a gyalogság szempontjából nincs igazi jelentősége.

⁷⁴ BOROSY 1971, 42.

⁷⁵ I. Károly 1312. augusztus 11-éről keltezett oklevele, DL 63.651: „*quam plures homines, tam pedestres, quam equites armatos*”. (Kiadás alapján ismertette: BOROSY 2010 [2004], 102; hogy az *'equites armati'* mivel és mennyire voltak felfegyverezve, egyéb források híján biztosan nem dönthető el, vö. VESZPRÉMY 1995, különösen 5–7.)

⁷⁶ „*quindecim loricanos, et centum pedites vernaculos*”: DF 230.100; RA I. 570. sz., kiadásokkal.

⁷⁷ BOROSY 1994, ahol az oklevél Béla királyfi helyett II. Andrásnak van tulajdonítva.

II. András 1217-es keltezésű, talán 1218-ban antedatált⁷⁸ és 1222-es⁷⁹ okleveleivel a veszprémi egyháznak adományozta többek közt a zalai *civilisek* név szerint felsorolt öt – a későbbi változatban csak négy – pécselyi *mansióját*, köztük mindkét adománylevélben első helyen említve „Pósát, aki lován jobbágyként tartozik szolgálni”,⁸⁰ illetve aki – kissé másképp írt névvel – 1222-ben a következőképp tűnik fel: „Pós, jobbágyi szolgálatban, aki lovon tartozik szolgálni”.⁸¹ Mindkét oklevél tehát a lovas szolgálatot alapvetően a jobbágyokra tartozónak, annak a várnép részéről való teljesítését pedig kivételként láttatja; mindennek fényében pedig nehéz hinni a várnépbeliek tömeges lovas hadakozásában.⁸²

A várnép gyakori lovas szolgálatának valószínűségét talán még jobban kikezdi a Várad Regestrum egy 1219-es adata.⁸³ E szerint a borsodi vár várnépei (*civiles*) többeket azzal vádoltak meg, hogy velük egy sorból valók, azaz szintén várnépek lennének. Érdekesek a vád visszautasításának szavai: a megvádoltak – végül is sikeresen – tagadtak, és azt mondták, hogy ők „lovas nemzetségből, azaz a király vitézei közül valók” („*se esse de genere equestri scilicet: militum regis*”). Itt tehát nem a várnépek és nyilván nem is a várjobbágyok, hanem a várszervezettől független, szabad birtokosok hadakozási módjáról van szó.⁸⁴ Hogy azonban a várnépektől különböző társadalmi állást a király vitézeinek lovas nemzetségéhez való tartozással lehetett 1219-ben poentírozni, ha közvetetten is, de elég határozottan arra utal, hogy a várnépi elemek aligha vitézkedtek lovasként a királyi hadban.

Ez utóbbi eset kapcsán nehéz nem gondolni Richerus reimsi szerzetes X. század végi, nagy jövő elé néző kifejezésére: „*militēs peditesque*” (katonák és gyalogosok), amely szerint a gyalogos már nem számít teljes értékű harcosnak. Összevág ez azzal, ahogy e szerző találomra használja az „*ordo equestris*” és „*ordo militaris*” („lovas rend”, ill. „katonai rend”) kifejezéseket, a kettő alatt nyilván ugyanazt értve.⁸⁵ – A Várad Regestrum szövege mögött természetesen nem irodalmi hatást, hanem hasonló életérzést kell keresni: a büszke lovag, illetve a lovas nemzetség királyi vitéze áll szemben az alantassal – ám ha ez utóbbi Magyarországon az őt nem sokba vevő harcos mellett lovagolt volna, akkor a király vitéze is másképp fejezte volna ki önnön előkelőbb mivoltát.

Összefoglalásképp megállapíthatjuk, hogy a XI–XIV. századi parasztkatonaság ügyében még több kérdés megoldásra vár, elsősorban az egyházi és világi birtokok

⁷⁸ DF 200.620; vö. RA I. 340. sz.

⁷⁹ DF 200.623; RA I. 383. sz.

⁸⁰ DF 200.620: „*Pousam, qui in equo suo sicut iobaio (így!) servire tenetur*”.

⁸¹ DF 200.623: „*Pous, in servicio iobagonalí, qui debet servire in equo*”.

⁸² Az ügyről – más következtetés levonásával – lásd: MOLNÁR 1959, 241.

⁸³ VR 1903, 194. szám, 224; vö. ERDÉLYI [é. n.] 22; BOROSY 1983, 15.

⁸⁴ A sikertelenül megvádoltakat Erdélyi várjobbágyoknak gondolta, de várszervezetten kívüli állásukat már Borosy is vélelmezte (lásd az előző jegyzetet).

⁸⁵ CONTAMINE 1990 [1984], 31; a „*militēs peditesque*” kifejezéshez bővebben lásd: DELBRÜCK 2003 [1907–1921], III. 279. és uo. 2. jegyzet.

alapvetően mezőgazdasági tevékenységet folytató népeinek hadkötelezettségével, illetve a királyi uradalmak paraszti népességének hadba küldött arányával kapcsolatban. Biztosra vehető viszont, hogy ebben a korban a parasztok a földművelés mellett is nagy létszámban hadakoztak, még hozzá legalábbis nagyrészt gyalogosan, mindenféle szervezett kiképzés nélkül. A legjelesebb harci cselekményeket ugyan nem velük kapcsolatban jegyezték fel, és ez nem csupán a források részrehajlásával magyarázható, hanem azzal is, hogy megfelelő fegyverzet és gyakorlat híján a kimagasló hőstetteket valószínűleg tényleg nem ők hajtották végre – ámde bizonyos, hogy arctalan és nagyrészt névtelen tömegük nemcsak a földdel, hanem az ellenséggel is megküzdött; nemcsak a békében, hanem a háborúban is nemzetfenntartó erőnek bizonyult.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK

AYTON–PRICE 1998 [1995]

Andrew AYTON–J. L. PRICE: Introduction: The Military Revolution from a Medieval Perspective. In: *The Medieval Military Revolution: State, Society and Military Change in Medieval and Early Modern Europe*. Edited by Andrew AYTON and J. L. PRICE. London–New York, Tauris, 1998, 1–22. (Copyright: 1995.)

BEELER 1972 [1971]

John BEELER: *Warfare in Feudal Europe 730–1200*. Ithaca–London, Cornell University Press, 1972. (First published: 1971.)

BOLLA 1983

BOLLA Ilona: *A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1983.

BOROSY 2010 [1962]

BOROSY András: A XI–XIV. századi magyar lovasságról. In: *Uő: Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2010, 19–59. (Eredetileg: *Hadtörténelmi Közlemények* 9/2 (Új folyam). 1962, 119–174.)

BOROSY 1971

BOROSY András: *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben*. Budapest, Akadémiai, 1971 (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 60).

BOROSY 1972

BOROSY András: A paraszti milíciák a középkori Európa hadseregeiben. *Hadtörténelmi Közlemények* 19/3 (Új folyam). 1972, 462–504.

BOROSY 1982a

BOROSY András: Közrendű és nem szabad eredetű hadakozó népelemek az Árpád-korban. *Hadtörténelmi Közlemények* 29/1 (Új folyam). 1982, 3–25.

BOROSY 1982b

András BOROSY: The Militia Portalis in Hungary before 1526. In: *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Ed. János M. BAK–Béla K. KIRÁLY. Brooklyn, 1982 (War and Society in Eastern Central Europe, 3), 63–80.

BOROSY 1983

BOROSY András: A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a tatárjárás előtt. *Hadtörténelmi Közlemények* 30 (Új folyam). 1983, 3–24.

BOROSY 1985

BOROSY András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In: *Magyarország hadtörténete*. I. 2. kiad. Szerk. BORUS József. Budapest, 1985, 11–56.

- BOROSY 2010 [1985]
 BOROSY András: Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. In: Uő: *Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2010, 60–93. (Eredetileg: *Hadtörténelmi Közlemények* 32 (Új folyam). 1985, 507–540.)
- BOROSY 1987a
 BOROSY András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Az egyházak hadakozó népei. *Hadtörténelmi Közlemények* 34/4 (Új folyam). 1987, 607–642.
- BOROSY 1987b
 BOROSY András: Gyalogosokkal vette-e körül Belgrád városát 1071-ben az ostromló magyar hadsereg? *Hadtörténelmi Közlemények* 34 (Új folyam). 1987, 744–745.
- BOROSY 1994
 BOROSY András: Gyalogság. In: *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ Gyula. Budapest, Akadémiai, 1994, 241.
- BOROSY 2001
 BOROSY András: Megjegyzések B. Szabó János: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről című tanulmányához. *Hadtörténelmi Közlemények* 114. 2001, 445–447.
- BOROSY 2010 [2004]
 BOROSY András: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században. In: Uő: *Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2010, 94–156. (Eredetileg: *Hadtörténelmi Közlemények* 117. 2004, 379–442.)
- CONTAMINE 1990 [1984]
 Philippe CONTAMINE: *War in the Middle Ages*. 6. Ed. Oxford–Cambridge/Massachusetts, Basil Blackwell, 1990. (Eredetileg: *La Guerre au moyen âge*. Paris, Presses Universitaires de France, 1980. Translated by Michael JONES. English translation first published: 1984.)
- DELBRÜCK 2003 [1907–1921]
 Hans DELBRÜCK: *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. Sonderausgabe (Hamburg, Nikol, 2003) der Neuausgabe (Berlin, Walter de Gruyter, 2000). (Teil 1: Das Altertum, Neuausgabe des Nachdrucks von 1964 der 3. Auflage 1920; Teil 2: Die Germanen, Neuausg. des Nachdr. von 1966 der 3. Aufl. 1921; Teil 3: Das Mittelalter, Neuausg. des Nachdr. von 1964 der 2. Aufl. 1907; Teil 4: Die Neuzeit, Neuausg. des Nachdr. von 1962 der 1. Aufl. 1920.)
- DF
 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DL
 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.
- ENGEL 1996
 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Budapest, 1996.
- ENGEL 2001a
 ENGEL Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest, 2001.
- ENGEL 2001b
 Pál ENGEL: *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary*. Translated by Tamás PÁLOSFALVI. English edition edited by Andrew AYTON. London, Tauris, 2001.
- ENGEL 2001c
 ENGEL Pál: Adatok az Anjou-kori magyar hadseregről. In: *Analecta Mediaevalia*. I (Tanulmányok a középkorról). Szerk. NEUMANN Tibor, [h. n.] 2001 (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Medievisztika Tanszékének kiadványsorozata), 73–82.
- ERBEN 1929
 Wilhelm ERBEN: *Kriegsgeschichte des Mittelalters*. München und Berlin, 1929 (Beiheft 16 der Historischen Zeitschrift).
- ERDÉLYI [é. n.]
 ERDÉLYI Gyula: A magyar gyalogság fejlődése a történelmi kor kezdetétől az Árpád-ház kihalásáig. In: *A magyar gyalogság: a magyar gyalogos katona története*. Szerk. DOROMBY József–REÉ László. Budapest, [é. n.] 17–24.

GYÖRFFY 1963

GYÖRFFY György: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig.* Szerk. KOVACSICS József. Budapest, 1963, 45–62.

KIS 2010

KIS Péter: *A királyi szolgálónépi szervezet a 13–14. században.* Szeged, 2010.

KRISTÓ 1981 [1976]

KRISTÓ Gyula: *Az aranybullák évszázada.* 2. kiad. Budapest, Gondolat, 1981. (Első kiadás: 1976.)

KRISTÓ 1986

KRISTÓ Gyula: *Az Árpád-kor háborúi.* Budapest, 1986.

KRISTÓ 1988

KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Budapest, 1988.

KRISTÓ 1992

Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta KRISTÓ Gyula. Szeged, 1992 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 1).

KRISTÓ 2003

KRISTÓ Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában.* [h. n.] [Szeged] 2003.

MÁLYUSZ 1973

MÁLYUSZ Elemér: *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon.* Budapest, 1973 (Irodalomtörténeti füzetek, 79).

MOLNÁR 1959

MOLNÁR József: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. *Hadtörténelmi Közlemények* 6/2 (Új folyam). 1959, 222–252.

OTTO FRISINGENSIS 1912

OTTONIS et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Editio tertia, recensuit G. [Georg] WAITZ, curavit B. [Bernhard] de SIMSON. Hannover–Leipzig, Hahn, 1912 (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi, 46).
www.dmg.de (2014. április 29).

OTTO FRISINGENSIS/GOMBOS 1913

FREISINGI Ottó: *I. Frigyes császár tettei.* (Otonis episcopi Frisingensis gesta Friderici I. imperatoris.) Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta D^r. GOMBOS F. Albin. Budapest, 1913.

PAULER 1888

PAULER Gyula: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 1. 1888, 501–526.

PAULER 1890

PAULER Gyula: II. Géza orosz–görög háborúi (1148–1156). *Hadtörténelmi Közlemények* 3. 1890, 1–19, 273–285.

RA 1923–1987

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk. SZENTPÉTERY Imre–BORSA Iván. Budapest, 1923–1987.

RÁZSÓ 1985

RÁZSÓ Gyula: A magyar feudális hadsereg fénykora. In: *Magyarország hadtörténete.* I. 2. kiad. Szerk. BORUS József. Budapest, 1985, 57–132.

RÁZSÓ 1989

RÁZSÓ Gyula: A magyar feudalizmus korának főbb hadtörténeti eseményei. In: *„Tisza” nyári egyetem. Válogatás a nyári egyetemen elhangzott előadásokból.* 1–2. füzet. Válogatta MEKIS Ferenc. Szolnok, 1989, 1. füzet, 20–39. (Idézésben korrigálva az eredeti kiadvány helyesírása.)

SCHAUFELBERGER 1987 [1952]

Walter SCHAUFELBERGER: *Der Alte Schweizer und sein Krieg. Studien zur Kriegführung vornehmlich im 15. Jahrhundert.* 3. Auflage, Frauenfeld, Verlag Huber, 1987. (Első kiadás: Zürich, Europa Verlag, 1952.)

- SCHAUFELBERGER 1986
 Walter SCHAUFELBERGER: *Kriegführung und Kriegertum zur Sempacher Zeit (1385–1389). Eine kleine Gedenkschrift zu einem großen Ereignis*. Zürich, 1986 (Heft Nr. 4 der Schriftenreihe der Gesellschaft für militärhistorische Studienreisen).
- SCHMIDTCHEN 1990
 Volker SCHMIDTCHEN: *Kriegswesen im späten Mittelalter: Technik, Taktik, Theorie*. Weinheim, VCH, Acta humaniora, 1990.
- SPROEMBERG 1959
 Heinrich SPROEMBERG: Die feudale Kriegskunst. In: Uő: *Beiträge zur belgisch-niederländischen Geschichte*. Berlin[-Ost], 1959, 30–55.
- SRH 1999 [1937–1938]
Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapest, 1937–1938. (Bővített reprint: Budapest, 1999. Szerk. SZOVÁK Kornél–VESZPRÉMY László.)
- VERBRUGGEN 1998 [1997]
 J. [Jan] F. [Frans] VERBRUGGEN: *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages from the Eighth Century to 1340*. Translated by Sumner WILLARD and Mrs. R. W. SOUTHERN. Woodbridge, The Boydell Press, 1997. (Second edition, revised and enlarged. Reprinted in paperback 1998.)
- VESZPRÉMY 1993
 VESZPRÉMY László: Anonymus Gestájának néhány hadtörténeti vonatkozása. *Hadtörténelmi Közlemények* 106/2. 1993, 3–17. Benne: A ballista előfordulása Anonymusnál. A számszerij használatának kezdetei Magyarországon. 9–17.
- VESZPRÉMY 1995
 VESZPRÉMY László: Páncél és páncélosok említése a krónikákban és oklevelekben. *Hadtörténelmi Közlemények* 108/4. 1995, 3–12.
- VESZPRÉMY 2008
 VESZPRÉMY László: *Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai*. Budapest, 2008.
- VR 1903
Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. KARÁCSONYI János és BOROVSKY Samu közreműködésével kiadja a váradi káptalan. Budapest, 1903. <https://ia600304.us.archive.org/13/items/regestrumvaradin00nagyuoft/regestrumvaradin00nagyuoft.pdf> (2014. április 29).
- ZSOLDOS 2003 [1991]
 ZSOLDOS Attila: A királyi várszervezet és a tatárjárás. In: *Tatárjárás*. Szerk. NAGY Balázs, Budapest, Osiris, 2003, 519–544. (Eredetileg: *Hadtörténelmi Közlemények* 104. 1991, 45–76.)
- ZSOLDOS 1997
 ZSOLDOS Attila: „Elégge nemes férfiak...” A kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól. In: *Zalai történeti tanulmányok*. Zalaegerszeg, 1997 (Zalai gyűjtemény, 42), 7–19.
- ZSOLDOS 1999
 ZSOLDOS Attila: *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1999.
- ZSOLDOS 2001
 ZSOLDOS Attila: Karászi Sándor bán és utódai. Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről. *Századok* 135/2. 2001, 385–407.

